

ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ ВІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ

Тетяна Калініченко

*Криворізький педагогічний університет,
просп. Гагаріна, 54, 50086 Кривий Ріг, Україна*

Досліджено генезу поняття “вільна особистість” у філософському та педагогічному аспектах. Є спроба довести, що ідея особистісної духовної свободи є складовою українського менталітету, тому повинна бути пріоритетною цінністю у системі виховання сучасної молоді.

Ключові слова: вільна особистість, свобода волі, духовний потенціал, вільний моральний вибір, вільний духовний розвиток особистості.

Ідея „вільної особистості” активно розвивалася в історії української філософської думки. Писемна пам'ятка українського народу „Велесова книга” свідчить, що в IX столітті вже була обґрунтована концепція духовної свободи. Світоглядна позиція українців, описана в „Велесовій книзі”, спиралася на віру народу в те, що досягти щастя і волі можна тільки власною вільною діяльністю.

Розвиток філософської та педагогічної думки в Україні починається у період Київської Русі. Проблему вільного виховання просвітники розглядають через конфлікт добра і зла. Моральною нормою вважають відповідальність людини за свої вільно прийняті рішення. Далі система освіти молодого покоління в Україні розвивалася на підставі набутого досвіду народного виховання і національних традицій.

Розкриваючи особливості виховання і навчання в Київській Русі, „Повчання Володимира Мономаха” Л. Жаркова визначає як своєрідний педагогічний маніфест. „Дотепер не утратили свого загальнолюдського значення моральні заповіді „Повчання”: не дозволяй собі лінуватися; уникай пияцтва і розбещеності, у яких гинуть і душа, і тіло; поважай наставника; іди за добрим прикладом батьків” [2, с. 61]. Володимир Мономах уперше пов'язав завдання виховання особистості з її реальними потребами. Він акцентував на необхідності розвитку в дітей ініціативи і працьовитості, що повинні формуватися як риси особистості на підставі гуманних людських взаємин. Однак, визначаючи методи виховання, великий князь визнавав можливість фізичного покарання неслухняних учнів, підкреслював незаперечність для вихованців указівок вихователя, обов'язковість беззаперечно підкорятися йому. До критеріїв вихованості відносив

підпорядкування загальнолюдським моральним нормам, працьовитість, вірність своєму слову, ввічливість.

Першими слов'янськими вчителями були літописці-ченці – Нестор, Сильвестр, Іларіон, Климент Смолятич, Данило Заточник, Кирило Туровський. Процес навчання вони тісно пов'язували з вихованням. Цінним, на наш погляд, є те, що визнавалася першочерговість вільного внутрішнього прагнення до пізнання наук. Вказувалося на важливості індивідуального підходу до учнів і необхідності створення позитивної емоційної атмосфери навчання. У Давній Русі (IX –XIII ст.) у центрі уваги наставників молоді був духовний світ особистості. Головними рисами цієї особистості визначали такі: самовладність (людина своєю волею здійснює вчинки); дієвість (тільки вчинки людини визначають її моральні погляди); розумність (як найцінніша риса людини); працьовитість (засудження уникання праці); моральна глибина (доброта, милосердя).

В історії розвитку української педагогіки цікавий період „козаччини”. Завданням „козацької педагогіки” була підготовка захисників Батьківщини, формування національної свідомості молодого покоління на основі визнаних загальнолюдських цінностей. Вихованці козацьких шкіл повинні були стати вільними і непохитними у своїх прагненнях людьми, що зможуть розвинути рідну культуру, створити незалежну державу.

На розвиток української системи виховання значно вплинули ідеї європейського Відродження. Ідеологія просвітництва у XVI–XVIII століттях була покладена в основу виховного навчання. Сімеон Полоцький, Мелетій Смотрицький, Єпіфаній Славинецький моральність і національну гідність підносили до ступеня громадянського обов'язку. Вважаючи їх такими рисами особистості, що ефективно розвивають самосвідомість особистості учнів. Діяльність просвітників активізувала ті освітні ідеї, що були орієнтовані на формування внутрішнього потенціалу людини. Аналіз Статутів братських шкіл виявив, що їхнім головним завданням було не стільки навчання молоді вищим наукам, скільки виховання захисників національної культури і віри, утвердження в суспільстві гуманних відносин. У Статутах братських шкіл простежуються ідеї організації гуманістичної взаємодії учнів і педагогів. Увага педагогів зосереджувалася на необхідності розуміння індивідуальності кожного вихованця, стверджувалося, що успіх у навчанні залежить від характеру взаємин учня з учителем. Була обґрунтована роль самопізнання і саморозвитку в процесі особистісного становлення.

Однак під впливом європейських традицій в епоху середньовіччя українське духівництво тлумачить людину як істоту гріховну. Єдиним методом пізнання визнається божественне одкровення, віра починає „брати гору” над пізнанням і свободою самовиявлення особистості. Проте вже у XIV –XVI століттях українські гуманісти (Ю. Дрогобич, С. Оріховський,

П. Русин та ін.) стверджували самодостатню цінність людини і розвивали ідею її природного права на вільну самореалізацію. Наприкінці XVI століття І. Вишенський і Х. Филалет розглядали духовний потенціал людини як основу саморозвитку й обґрунтували необхідність виховання свободи совісті. Братства, засновані з метою захисту національної культури шляхом культуроосвітньої діяльності, висунули дилему вільного вибору людиною життєвого шляху на основі духовних чи матеріальних потреб. Вихованці Києво-Могилянської академії в XVII столітті (С. Полоцький, Ф. Прокопович, Є. Славінецький та ін.), розробляючи систему виховання досконалої людини, розглядали проблеми сенсу життя, свободи волі, міри відповідальності за вчинки. Ф. Прокопович, зокрема, звертав увагу на необхідність надання вихованцям свободи вибору, способу дії: „Необхідні певні умови свободи, щоб людина вирішила, як їй діяти далі” [3, с. 509]. Велику увагу приділяв взаємозв'язку розуму і свободи волі: „Розум морально впливає на волю, пропонуючи їй варіанти вибору між добром і злом [3, с. 509].

Відомий філософ і педагог Г. Сковорода вважав, що вільне виховання людини повинне ґрунтуватися на таких принципах, як „пізнай себе”, „скрізь бачити двоє”, „закон сродностей”. Він стверджував необхідність в усьому бачити два утворюючих начала, виділяючи в світобудові ідентичні „макрокосм” – великий світ і „мікрокосм” – людину як духовно-тілесну сутність. У цьому контексті поняття свободи розглядається як самовияв душі. Педагог-мислитель ставив питання, чи може душа людини користуватися своєю свободою? І сам відповідав на нього: „...От поприще для діяльності справжніх наставників. Необхідно творча, моральна напруга сил людини, щоб свобода не привела до зла” [4, с. 79]. У поемі „Вдячний Еродій” Г. Сковорода відзначав природність гармонії людини з природою. Він вважав, що кожна людина має своє призначення в житті – „сродність”. Ця „сродність” дана людині споконвічно як шлях самореалізації, але її треба виявити, відгадати через самопізнання. Він зазначав „Природа всерідна, дійсна і єдина вчителька. Усяка справа має успіх, коли їй природа сприяє” [4, с. 108].

Проблемам волі та вільного виховання молодого покоління на початку XX століття приділяли увагу такі відомі просвітники і письменники України, як М. Драгоманов, Л. Українка, Т. Шевченко, І. Франко й ін. Вони були прихильниками положення про те, що суспільство людей досягне досконалості, коли свобода, рівність, братерство стануть спільним надбанням усього людства. Зокрема, М. Драгоманов акцентував: „Суспільство повинне бути союзом вільних людей – це ціль, якої варто домагатися” [1, с. 296].

У своїх публіцистичних статтях Л. Українка доводила необхідність визнання свободи духу головним принципом суспільних відносин, вважаючи неволю ще мерзнішою, якщо вона добровільна. Художні твори

наповнювала напруженим, вируючим вираженням ідеї боротьби за право на виховання вільних людей.

Уся творчість Т. Шевченка перейнята прославлянням волі як першої і необхідної умови людського розвитку, благополуччя і щастя. Послідовник його ідей – І. Франко – у філософсько-історичній статті „Думки про еволюцію в історії людства” зазначає: „Кожне суспільство, так само як і кожна особистість є вільною одиницею. І ніхто не має права диктувати їм правила життя” [6, с. 112].

Продовжуючи традиції українського просвітництва, педагог-гуманіст В. Сухомлинський пояснює волю людини як усвідомлений обов’язок перед іншою людиною, перед суспільством. Саме цей обов’язок, на його думку, і є осередком моральності дитини. Йдеться про те, щоб навчити свого вихованця „...умінню почувати поруч із собою іншу людину, розуміти її інтереси, погоджувати свої вчинки з почуттям людської гідності” [5, с. 120].

Філософія сучасної освіти України пріоритетним визнає розвиток духовних потенцій, здібностей, можливостей творчої самореалізації особистості. Аксиологічний аспект нової парадигми освіти визначає, що духовний потенціал повинен об’єднувати в єдине ціле духовні сили, можливості їх актуалізації в цілеспрямованій духовній діяльності, ґрунтуватися на духовному досвіді та охоплювати компетентність, яка відображає загальний рівень духовного розвитку особистості.

Отже, ми можемо стверджувати, що в духовній спадщині мислителів і творчої інтелігенції України розроблено ідеал людини як особистості, гідної свого народу, готової боротися за свободу і справедливість, за право вільного розвитку національної культури. Вільне виховання трактовано як життєву необхідність, передумову збереження національної самосвідомості. Сьогодні визнано, що філософія українців – це філософія віри, любові й свободи. Порівнюючи погляди українських просвітників на проблему виховання вільної людини, ми дійшли висновку, що поняття „свобода волі” мало філософсько-етичний зміст. Трактували як здатність вільного морального вибору, що передбачає відповідальність людини за власну долю і вчинки перед Богом, собою і суспільством.

У радянський період духовну свободу розглядали як „усвідомлену необхідність”, як акт добровільного підпорядкування інтересів особистості суспільним інтересам (точніше, державним). З огляду на це просвітницькі ідеї вільного виховання в енциклопедичних словниках трактували як негативне явище. Зокрема, у „Радянському енциклопедичному словнику” (1981) написано: „Вільне виховання – напрямок у буржуазній педагогіці другої половини XIX століття, що відкидає систематично організоване виховання і навчання”.

„Український радянський енциклопедичний словник” також тлумачить теорію вільного виховання як „концепцію буржуазної педагогіки”, що полягає „в вимозі надання повної свободи розвитку дитини без керівництва дорослих”.

У „Педагогічному словнику” АПН СРСР (1960) „вільне виховання” названо дрібнобуржуазною педагогічною теорією, однак зазначено як позитивну його спрямованість (проти муштри і гноблення дітей, проти формалізму і зубріння), так і негативну – зведення діяльності вчителя до „педагогічної імпровізації і стихійної творчості” .

Аналізуючи трактування поняття „вільне виховання” у радянський період, ми виявили, що його прихильників обвинувачували в ідеалізуванні дитини, у запереченні керівної ролі вчителя в процесі виховання, у відмові від форм правильної організації навчально-виховного процесу. Вважаємо, що таке розуміння зумовлено прагненням формувати молоді покоління не відповідно до індивідуальних здібностей та інтересів учнів, нерозумінням органічного взаємозв’язку розвитку і виховання, що призвело до нівелювання особистості школярів.

Вважаємо, що визначення „вільна особистість” передбачає здатність людини самостійно та цілком свідомо вибудувати свій внутрішній світ, привласнювати значущі саме для неї духовні цінності людства, готовність до вільного вибору способів життєтворчості й персональної відповідальності за нього.

У ХХ столітті свободу особистості пов’язували зі здатністю до вільного вибору шляхів та способів самореалізації, готовністю бути відповідальною та прагненням до самовдосконалення. Людина вільна трактувалася як незалежна, продуктивна, „сповнена любові”. Відповідно було визначено мету освіти: розвиток індивідуальності школярів, удосконалення їхніх моральних якостей та створення умов для творчої самореалізації, формування здатності до вільного вибору та моральної відповідальності за нього.

У процесі дослідження ми дійшли висновку, що ідеї теорії вільного виховання становлять цілісну систему гуманістичних поглядів, орієнтованих на визнання права вільного духовного розвитку особистості. Отже, проблема виховання вільної особистості полягає у формуванні системи ціннісних орієнтацій, які є соціально значущими у кожний історичний період розвитку суспільства. З огляду на це вільне виховання молодого покоління стає актуальним завданням сьогодення.

2. *Жаркова Л.* Стратегія навчання у Київській Русі // Рідна школа. 1999. № 7. С. 26–28.
3. *Прокопович Ф.* Этика: Философские сочинения: В 2 Т. К., 1980. Т. 2.
4. *Сковорода Г.* Благородний Єродій: Твори: В 2 Т. К., 1994. Т. 2. С. 103–123.
5. *Сухомлинский В.* Сердце отдаю детям: Избр. пед. соч.: В 3 Т. М., 1981. Т. 1. С. 25–266.
6. *Франко И.* Философско-исторические статьи: Соч.: В 20 Т. К., 1956. Т. 19.

PHILOSOPHIC CONCEPTIONS OF PERSONALITY FREE EDUCATION IN UKRAINIAN PEDAGOGICAL THOUGHT

Tetyana Kalinichenko

*Pedagogical University of Kryvyi Rih
Gagarin Prospect, 54, UA–50086 Kryvyi Rih, Ukraine*

The subject of the article is the development of the philosophic and pedagogical conception of “free personality”. The author tries to prove that the idea of personal spiritual freedom has always been a part of Ukrainian mentality, and therefore, it has to be the prior value in the system of contemporary youth education.

Key words: free personality, freedom of will, spiritual potential, free moral choice, free spiritual development of personality.

Стаття надійшла до редколегії 06.10.2005

Прийнята до друку 17.05.2006